

Kultura sjećanja između tradicije i avangarde — prilog istraživanju smjernica za povijest habsburških postrojba u Prvom svjetskom ratu¹

Filip HAMERŠAK

Leksikografski zavod Miroslav Krleža

Prethodno priopćenje

Primljeno: 18. 12. 2023.

UDK 355.486(436-89+439-89)“1914/1918”(093)

doi: 10.5559/pi.18.33.04

U radu se prvi put predstavljaju smjernice ugarskoga ministra za zemaljsku obranu (domobranstvo), objavljene 1918. na hrvatskom jeziku u prilogu Mali Vijesnik službenoga glasila Vijesnik naredaba za kr. ug. domobranstvo, namijenjene sastavljanju povijesti pojedinih habsburških postrojba u Prvom svjetskom ratu, vodiča po ratištima te biografskoga leksikona viših časnika. Smjernice se preliminarno stavljaju u kontekst širega područja vojne povijesti, uključujući osobito njezinu memorijalnu sastavnicu, a uz prijepis iscrpnih »Uputa za pisanje četnih povjesnica« donosi se i tumač manje poznatih izraza. Radno se može zaključiti da su vojni vrhovi Monarhije u ambiciozno zasnovanom »odozdo — prema gore« pothvatu prikupljanja, obradbe i objavljivanja vojnopovijesnoga gradiva nastojali uravnotežiti historiografsko-kritički, memorijalni i promidžbeni aspekt, i to na način koji bi umnogome i danas mogao biti metodološki relevantan. Podrobnija ocjena smjernica moći će se, međutim, donijeti tek kad se daljnjim istraživanjima u arhivima i knjižnicama Beča i Budimpešte točnije odredi njihov korpus, korpus prikupljenoga gradiva te korpus objavljenih povjesnica.

Ključne riječi: Prvi svjetski rat, vojna povijest, kultura sjećanja, Austro-Ugarska, Hrvatska, historiografija, metodologija, memorijalizacija.

UVOD — OD TRADICIJE DO AVANGARDE

Općenito gledano, ishodišta vojne povijesti kao istraživačko-interpretativnoga pristupa oružanim sukobima i njihovim popratnim djelatnostima stara su

---

¹ Ovaj je rad financirala Hrvatska zaklada za znanost projektom (IP-2019-04-5897) Prvi svjetski rat u kulturi sjećanja. Zaboravljena baština. O obrađenoj tematici autor je prethodno usmeno izlagao na međunarodnom okruglom stolu Spomenička baština i kultura sjećanja na Prvi svjetski rat, održanom 9. i 10. rujna 2021. u Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar u Zagrebu.

koliko i vojno umijeće, odnosno koliko i historiografija te u stanovitoj mjeri prethode pojavi pisane kulture, odnosno na njoj temeljenih civilizacija. Kroz stoljeća glavni su joj pokretač bili, na jednoj strani, utvrđivanje »onoga što se zapravo dogodilo« na bojištu i oko njega kako bi se — nerijetko nadoknađujući nedostatak ratnoga iskustva — iz prošlih borbi stekle pouke za one buduće, a na drugoj strani, memorijalizacija, utjecaj na kolektivno (kulturno) pamćenje, odnosno na kulturu sjećanja radi društvene integracije, napose snaženja spremnosti za možebitne buduće napore slavljenjem stvarnih ili uveličanih junačkih djela pojedinaca ili cijelih postrojba, katkad i radi nekritičkoga osobnoga ili skupnoga uzdizanja.² Ne računajući novije zaokrete prema navodno neinstrumentalnom, samosvrhovitom proučavanju prošle zbilje (jer zapravo uglavnom tek jedna svrha zamjenjuje drugu), na gornji način shvaćeni pokretači vojne povijesti (povijest kao učiteljica nasuprot memorijalizaciji) mogu se konstruktivno ispreplesti, ali i doći u međusobni sukob. Primjerice, sjećanja Gaja Julija Cezara na galske ratove, zacijelo ključan izvor prema kojem znamo da su se uopće dogodili, osnova su i za neke pouke iz strategije i taktike, ali u kojoj su mjeri pojedini događaji, pa i Cezarovi postupci vjerodostojno prikazani, upitno je.

Osim opisanih motivacijskih čimbenika, koji dakle mogu uključivati i pitanje za koga se vojna povijest proučava, odnosno tumači — za ljude koji o ratu i miru više-manje izravno odlučuju, za one koji se u ustrojbeno nužnoj vojnoj hijerarhiji nalaze više ili niže, za one koji u rat zasigurno neće ići, ali će njime možda biti pogođeni, a na izborima mogu doći barem u neizravnu prigodu da ga spriječe ili potaknu — nadaju se i druge sastavnice kojih zastupljenost obično ima barem neke sveze s konkretnim povijesnim trenutkom, odnosno zatečenim stupnjem društvenoga razvoja, kojemu onda odgovaraju i stanoviti tehnološki dosezi, ustroj oružanih snaga, stanje vojnoga umijeća i sl.

² Uvodni dio temeljem ponajprije na djelu Stephen Morillo i Michael F. Pavkovic, *What is Military History?*, Polity Press, Cambridge—Medford, 2018., ali još uvijek korisne uvide daju i Jonathan Bloom, »History, Military«, *International Military and Defense Encyclopedia*, sv. 3, Brassey's (US), Inc., a division of Maxwell Macmillan, Washington—New York, 1993., 1205-1211. Douglas Peers, »Military History«, *Encyclopaedia of Historians and Historical Writing*, sv. 2, Fitzroy Dearborn, London—Chicago, 1999., 814-817. te Hew Strachan, »Military History«, *International Encyclopaedia of the Social&Behavioral Sciences*, sv. 14, Elsevier, Amsterdam (etc.), 2001., 9863-9868. Usp. i »Istorija, vojna«, *Vojna enciklopedija*, sv. 3, Redakcija Vojne enciklopedije, Beograd, 1972., 682-684., John Keegan, *The Face of Battle*, Penguin, New York (etc.), 1978., 13-77., *Oxford Companion to Military History*, Oxford University Press, Oxford—New York, 2001., Richard Holmes, *Acts of War*, Cassell, London, 2004., *International Encyclopedia of Military History*, sv. 1-2, Routledge, New York—London, 2006. te Filip Hameršak, *Tamna strana Marsa*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2013., 131-221.

Naime, pristupajući nekom vojnopovijesno relevantnom tekstu bitno je uočiti i tko piše — sam vrhovni zapovjednik, podređeni mu vojskovođa, zamjenik, član stožera ili pak neki podređeni časnik, je li riječ o djelu pojedinca ili skupine autora, na kojem je temelju nastalo, odnosno s kojim izvorima i kakvom metodologijom, tj. što je autore zanimalo, čime su se točno odlučili baviti u načelno neiscrpnom prikazu neke borbe, bitke ili rata, odnosno oružanih snaga, vojske (armije), zbora (korpusa), divizije, pukovnije, bojne (bataljuna) itd. Govorimo li, primjerice, o izvorima, oni mogu pripadati osobnom, doživljenom iskustvu utisnutom u pamćenju manjega ili većega broja ljudi, službeno zapisanom u javno arhiviranim planovima, zapovijedima, dojavama i izvješćima, ali i neslužbeno zabilježenom u privatnim dnevnicima, memoarima i pismima — i jedno i drugo, dakako, može biti više ili manje pouzdano, uljepšano ili pak iskrivljeno nagore. Imajući to na umu, radi usporedbe i provjere može se posegnuti i za arheološkim ili forenzičkim uvidima, onime što je audio-vizualno snimljeno analognom, a već više od pola stoljeća i digitalnom tehnologijom.

Ostavimo li po strani upravo suvremene informatičke tehnologije, napose uporabu njihovih mogućnosti trenutačnoga bilježenja i obradbe goleme količine svakovrsnih podataka radi sastavljanja uistinu iscrpnih, u svim pojedinostima utemeljenih raščlamba, od kojih zacijelo tek manji dio ugleda svjetlo javnosti, u svezi s naslovnom temom zanimaju nas ponajprije posljednja desetljeća 19. stoljeća i prva desetljeća 20. stoljeća.

Uz djelatne ili umirovljene časnike, među vojnopovijesnim piscima u tom razdoblju znatno se povećava zastupljenost neovisnih, počesto tržišno orijentiranih publicista, ali i akademskih povjesničara, povezanih s civilnim, tj. nevojnim sveučilištima ili institutima.³

S jedne strane, riječ je o širokom, ne uvijek jasno omeđenom razdoblju, u kojem se, umnogome usporedno s dovršetkom (uglavnom) racionalne birokratizacije državnoga aparata, dovršava i birokratizacija cijeloga sustava oružanih snaga, od standardizacije naoružanja, ujednačavanja izobrazbe do zapovijedanja i borbene taktike.

Razumljivo, proučavanje borbi, bitaka i ratova iz toga doba ne može se više oslanjati samo na neposrednu perspektivu vojskovođe ili drugih viših zapovjednika, nego u obzir mora uzeti i sve veću količinu ostalih vrsta pisane građiva, od raznovrsnih propisa, tehničkih uputa i školskih programa do razvojnih i operativnih planova te konkretnih zapovijedi i izvješća. Toj vrsti birokratizacije u pravilu ne izmiču konačno ni partizanske (gerilske)

---

³ Morillo i Pavkovic, *n. dj.*, 31-39.

postrojbe, osobito jednom kad se radi trajnoga ovladavanja nekim širim područjem, počnu preustrojavati u složenije postrojbe više razine.⁴

S druge strane, premda su i stariji vojnopovijesni pisci znali zahvatiti ponašanje, psihologiju i uopće kulturu nižih časnika, dočasnika i običnih vojnika, navedeno razdoblje također je u znaku sve većega i sve sustavnijega zanimanja za njih — ne toliko iz humanitarnih pobuda, koliko da ih se u svijetu u kojem je krajnje nasilje, barem u načelu, sve udaljenije od svagdašnjeg života, učini što učinkovitijim ratnicima.

S tim u svezi, osobito od sredine 19. stoljeća, putem obveznog ili fakultativnog državno upravljano ili barem nadziranog školstva, putem novina i drugih tiskovina, povijesnih i vojnih muzeja, podizanjem javnih spomenika, uređenjem vojnih groblja, imenovanjem ulica i trgova, pomoću državnih blagdana i spomendana te sličnih manifestacija pojačava se i spomenuti utjecaj na kolektivno (kulturno) pamćenje, odnosno na kulturu sjećanja radi društvene integracije. To je u većini zapadnih društava osobito izraženo, a i razmjerno sustavno istraženo, poglavito s obzirom na Prvi svjetski rat.⁵

Međutim, ne smije se smetnuti s uma, taj utjecaj »odozgo« (inače, naravno, usmjeravan ne samo onim što se pomalo pogrдно naziva »ideološkim aparatom države«, nego i djelatnošću građanskih udruga te institucionalno nevezanih, »slobodnih« intelektualaca i uopće školovanih ljudi) imao je i svoje naličje »odozdo«, u obliku prihvaćanja, modificiranja, ali i odbijanja unutar skupina i među pojedincima kojima je bio namijenjen. Također, u nekim društvima memorijalizacija se i provodila poglavito na toj razini, unatoč državnom zanemarivanju te, mjestimice, zabranama. Jedan od primjera za to upravo je odnos prema spomenicima vojnicima poginulim u Prvom svjet-

⁴ Usp. npr. Pavle Jakšić, *Savremeni rat*, sv. 1, Vuk Karadžić, Beograd, 1969., 188-208.

⁵ Usp. npr. Jay Winter, *Sites of Memory, Sites of Mourning*, Cambridge University Press, Cambridge 2006., Jay Winter, *Remembering War*, Yale University Press, New Haven—London, 2006. te osobito, s popisom daljnje literature, Jay Winter i Antoine Prost, *The Great War in History*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005., 183-240. U novije doba slična istraživanja dobivaju sve veći zamah i u nas, usp. npr. Vijoleta Herman Kaurić, *Za naše junake...*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2023., Ljiljana Dobrovšak, »Spomenička baština Prvoga svjetskoga rata u Hrvatskoj od 1914. do danas«, *Društvena istraživanja*, 32 (2023) br. 2, 213-231., Filip Hameršak, »Vojna groblja Prvoga svjetskog rata u Hrvatskoj od 1914. do 1941.« *Društvena istraživanja*, 32 (2023) br. 2, 233-253. i Vijoleta Herman Kaurić, »Bitka za komemoriranje stogodišnjice Prvoga svjetskoga rata kao ogledni primjer odnosa prema tom ratu u Hrvatskoj«, *Društvena istraživanja*, 32 (2023) br. 2, 255-275. te, zasad, knjižicu sažetaka istoimenoga znanstvenoga skupa *Re-interpreting The First World War Cultural Memory: Sites of Memory, Rituals, Symbols and Commemorative Practices*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 2023.

skom ratu, koji su podizani na području hrvatskih zemalja u sklopu Kraljevine SHS, odnosno Kraljevine Jugoslavije.⁶

Zaključno gledano, može se, dakle, reći da su tijekom stoljeća i vojna povijest kao istraživačko-interpretativni pristup i njezina memorijalizacijska sastavnica prošle kroz različite mijene (prepletene s mijenama u načinu ra-
tovanja, ali i onima društva i kulture u cjelini), pri čemu se za pojedine njihove razine može reći da su kontinuirano ili barem dulje vremena prisutne (tradicija), a za druge pak da su razmjerno novije pojavnosti, ne posvuda prihvaćene ili to barem nisu bile u doba Prvoga svjetskog rata. Tako se djela, smjernice i drugi tekstovi u kojima ih uočimo mogu nazvati avangardnima, barem za svoje doba.

VOJNA POVIJEST U HABSBUURŠKOJ MONARHIJI

S obzirom na preliminarni karakter ovoga priopćenja, nismo u mogućnosti podastrijeti sustavan pregled literature niti iscrpne podatke o mijenama vojne povijesti u Habsburškoj Monarhiji, poznatijoj od 1867. kao Austro-Ugarska. Imajući, međutim, na umu da je riječ o državnoj zajednici u kojoj je Ivo Pilar formirao svoje poglede na politiku, državu i društvo, i kojoj je u svojim spisima, uz odgovarajuće reforme, davao prednost pred predlaganim južno-slavensko-balkanskim integracijama (a slična je stajališta imao i ne baš neznan, premda do današnjega dana marginalizirani dio hrvatske političke i upravne elite), tematika je to koja nesumnjivo zaslužuje daljnje istraživanje. Na ovom ćemo mjestu stoga tek u naznakama ocrtati najnužniji kontekst za razumijevanje ovdje prvi put predstavljenih smjernica za povijest habsburških postrojba u Prvom svjetskom ratu.

Među starijim vojnopovijesnim piscima habsburške provenijencije samo se jedan spominje u citiranom metodološkom pregledu vojne povijesti.⁷ Riječ je o istaknutom vojskovođi grofu Raimundu Montecuccoliju (1609.—1680.), sudioniku burnih zbivanja čak i uže shvaćene hrvatske povijesti, čiji se dometi i u nacionalnoj enciklopediji svrstavaju uz bok znamenitoga francuskoga vojskovođe Turennea.⁸

Povijesni razvoj habsburških oružanih snaga kao jezgre više-manje stalne i razmjerno organizirane vojske obično se prati od doba Maksimilijana I.

---

⁶ Ljiljana Dobrovšak, »Mjesta sjećanja na Prvi svjetski rat u Hrvatskoj — ratni spomenici«, *Zbornik radova znanstvenoga skupa Konac Velikoga rata*, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, 2020., 399–425.

⁷ Morillo i Pavkovic, *n. dj.*, 30–31.

⁸ »Montecuccoli, Raimund, grof«, *Hrvatska enciklopedija*, (<https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=41790>), 2021., (pristupljeno 15. 7. 2023).

(1459.—1519.),⁹ uz isticanje 17. stoljeća kao ključnoga u tom smislu. Usporedno se, dakako, povećava količina vojnoga gradiva, te su do danas, primjerice, iz 16. stoljeća sačuvani spisi bečkoga Dvorskoga ratnog vijeća, a i ratno-operativni spisi (Feldakten) pojedinih većih ustrojbenih cjelina. Za ratove i vojni ustroj 18. stoljeća gradiva postupno ima sve više, uključujući personalne spise, koji se u znatnijoj količini čuvaju približno od 1740. godine.

U prvo vrijeme gradivo se čuvalo pri habsburškom dvoru. Godine 1711. osnovan je poseban Arhiv Dvorske ratne kancelarije te 1801. Ratni arhiv, koji su poslije spojeni i podređeni Glavnom stožeru, s iznimkom 1913.—1918., kad su bili pod zajedničkim Ministarstvom rata, a od 1945. djeluju kao odjel Austrijskoga državnoga arhiva.¹⁰ Iste 1801. godine u sklopu Ratnoga arhiva osnovan je Odjel za ratnoznanstvene radove (Abteilung für Kriegswissenschaftliche Arbeiten), za koji se drži i da je bio prvi vojnopovijesni institut u svijetu.¹¹ U razdoblju od 1818. do 1876. taj je odjel bio pripojen izravno Glavnom stožeru kao njegov Ured za vojnu povijest (Generalstabs-bureau für Kriegsgeschichte), nakon čega je vraćen u sastav Ratnog arhiva.¹²

Tijekom Prvoga svjetskog rata broj osoblja u Ratnom arhivu povećao se s 37 na 417, što je bilo uvjetovano ne samo golemim povećanjem gradiva u optjecaju (danas se čuva približno 25 dužnih kilometara gradiva nastaloga 1914.—1918.), nego i novim zadaćama, od dodjele odličja do promidžbe, napose putem novoosnovane Književne skupine (Literarische Gruppe) te bliske suradnje s također novom Ratnom središnjicom za tisak (Kriegspressequartier). Štoviše, 1916.—1917. Arhiv i Središnjica imali su istoga ravnatelja.¹³

Zahvaljujući prikazanoj infrastrukturi, od druge polovice 18. stoljeća proučavanjem proteklih ratova utemeljenim na arhivskom gradivu, uz umirovljene više zapovjednike, sve se više bave i drugi povjesničari i publicisti, ne nužno u sklopu oružanih snaga, ali s njihovim dopuštenjem i potpo-

⁹ Richard Bassett, *For God and Kaiser*, Yale University Press, New Haven—London, 2016., 5-6.

¹⁰ Prema *Kriegsarchiv — information in brief* (<https://www.statearchives.gv.at/tasks-and-organisation/kriegsarchiv-information-in-brief.html>), (pristupljeno 15. 7. 2023) i Rainer Egger, »Dvorsko ratno vijeće i Ministarstvo rata kao središnji upravni organi Vojne krajine«, *Arhivski vjesnik*, 34-35 (1991—1992), br. 35-36, 139-155.

¹¹ »Istorija, vojna«, n. dj., 682.

¹² *Archive im deutschsprachigen Raum* (pretisak), De Gruyter, Berlin, 2013., 1076.

¹³ Christoph Tepperberg, »War Archives (Austria-Hungary)«, *1914-1918-online. International Encyclopedia of the First World War* (https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/war_press_office_austria-hungary), Freie Universität Berlin, Berlin, 2016. (pristupljeno 15. 7. 2023).

rom, a nakon osnutka spomenutih istraživačkih odjela zaredali su i opsežniji pothvati cijelih istraživačkih skupina.

Primjerice, pretražimo li digitalni katalog Austrijske nacionalne knjižnice samo pomoću riječi »Feldzug« (rat, pohod, vojna) u naslovima knjiga objavljenih od 1700. do 1920., dobit ćemo čak 424 pogotka.¹⁴ Čak i ako se uzme u obzir da dio djela potječe iz njemačkih država koje nisu bile pod habsburškom vlašću, da su pojedini svesci nizova katalogizirani zasebno, i da neki pogodici ne pripadaju vojnoj povijesti, to je opsežan korpus radova, i uopće je upitno postoji li znatniji oružani sukob u koji su bili uključeni austrijski Habsburgovci, a koji nije na taj način obrađen. U nekim slučajevima, primjerice borba u Italiji 1848.—1849., trebalo je proći samo dvije-tri godine do objave monografija od više stotina stranica, a neke su teme obrađivane više puta. Najveći dio katalogiziranih naslova objavljen je u drugoj polovici 19. stoljeća te uoči Prvoga svjetskog rata.

Na neki način, polazeći barem od njihove recepcije u hrvatskoj (vojno)povijesnoj literaturi, moglo bi se reći da je 19. stoljeće uokvireno dvama standardnim višesvesčanim djelima o habsburškim oružanim snagama, uključujući njihove sastavnice i zaslužne časnike s područja hrvatskih zemalja. Zahvaćajući donekle i susjedna stoljeća, na njegovu početku, naime, stajao bi niz *Geschichte der kaiserl. königl. Regimenter, Corps, Bataillons, und anderen Militär-Branchen* Augusta Gräffera, a na samom kraju *Geschichte der K. und K. Wehrmacht* Alphonsa Wredea, oba tiskana u Beču.

Među istaknutijim vojnopovijesnim autorima zastupljenima u katalogu Austrijske nacionalne knjižnice uočavaju se i generali podrijetlom iz Hrvatske, npr. Radovan Grba (Raimund Gerba; 1849.—1918.) i Emil Vojnović (Woinovich; 1851.—1927.). Prvi je 1886.—1890. službovao u vojnopovijesnom odjelu Ratnog arhiva, a drugi je, štoviše, 1901.—1915. bio na čelu te ustanove.¹⁵

Pretraži li se na isti način i za isto razdoblje katalog pomoću riječi »Regiment« (pukovnija), zabilježiti će se 279 pogodaka, od kojih se njih najmanje stotinjak odnosi na pukovnijske povjesnice. Uključujući ranije poznate i opisane, među ostalim, kao uže vezana za hrvatske zemlje i pučanstvo mogu se izdvojiti pretežno opsežnija i većinom službena djela *Kurzgefasste Geschichte des Oguliner dritten National-Grenz-Infanterie-Regiments* Pavla Kušana (Beč 1852), *Otočaner Regiments-Geschichte* Franje Bacha (Karlovac

¹⁴ *Katalogsuche* (<https://www.onb.ac.a>), (pristupljeno 15. 7. 2023).

¹⁵ Redakcija, »Grba, Radovan«, *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 5, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2002., 134. i Tepperberg, »War Archives (Austria-Hungary)«, n. dj.

1855),¹⁶ *Geschichte des K. K. 53. Infanterie-Regimentes Erzherzog Leopold Ludwig Karla Gebauera i Heinricha Ulricha* (Tulln 1881), *Geschichte des Kaisl. und köngl. Infanterie-Regiments Nr. 78* (Osijek 1890), *Izvadak iz povjesti [!] ces. i kr. pješačke pukovnije Nadvojvode Leopolda broj 53* (Zagreb 1891), *Spomen listovi iz povjesti [!] c. i kr. zborne topničke pukovnije kneza Lobkovitza br. 13* (Zagreb 1893), dvosveščana *Spomenica junačkih djela c. i k. ratne mornarice* (Pula 1898) te *Geschichte des k. und k. Infanterie-Regiments Graf von Lacy Nr. 22* Gustava Hubke (Zadar 1902), s na hrvatski prevedenim izvatkom o ulozi pukovnije u okupaciji Bosne i Hercegovine 1878. (Zadar 1904).

Upravo tekstem na početku manje knjige o 53. pješačkoj pukovnji, izrijekom namijenjenoj za »porabu dočasnika«, može se ilustrirati i promidžbeno-pobudbena sastavnica takvih djela: »Evo ima 150 godina, da postoji naša pukovnja. Njezina je povijest tako lijepa, tako uzvišena i puna junačkoga duha, da treba da bude svakome od vas poznata. [...] Pukovnja sastoji se još dan danas od istoga naroda, iz kojega je i osnovana bila. Mi nalazimo u pukovnji još sada ista imena, koja nam povjest [!] častno spominje pred više nego sto godina. Treba dakle, da znadete, što je pukovnja učinila pod različnijem okolnostima tvoreći junačka djela, žrtvujući se rado u svakoj prilici i imajući čvršću vijernost od kamena, sve za svoga cara i gospodara. [...] Pokažite da ste dostojni sinovi vaših pradjedova. Pokažite da ste sinovi junačkoga naroda, koji ponosno ljubi i štuje svoga vladara.«¹⁷ Uz mnogo biografskih podataka, sličan se duh nazire već i u naslovu knjige Ivana Tomičića *Za kralja i dom — slike, životopisi i crtice 230 hrvatskih generala* (Bjelovar 1908).

SMJERNICE ZA POVIJEST HABSBURŠKIH VOJNIH POSTROJBA U PRVOM SVJETSKOM RATU

Polazeći od brojnosti navedenih znanstvenih i publicističkih djela s područja vojne povijesti kao pokazatelja široko razvijene (institucionalne) svijesti o historiografsko-kritičkom, memorijalnom i promidžbenom aspektu takvoga

¹⁶ Baveći se graničarskim pukovnijama Bach i, osobito, Kušan zahvaćaju i njihov teritorijalno-administrativni aspekt. O njima te o drugim starijim povjesničarima Vojne krajevine vidjeti Alexander Buczinsky i Filip Hren, »Kratke biografije autora prvih vojnokrajiskih povjesnica«, *Povijesni prilozi*, 41 (2022), br. 43, 145-189. Neposredno uoči ili za vrijeme Prvoga svjetskog rata nastao je rukopis koji je u novije doba preveden na hrvatski i objavljen kao knjiga: Rudolf Künzl, *Povijest Križevačke i Đurđevačke pješačke pukovnije*, Državni arhiv u Bjelovaru, Bjelovar, 2008.

¹⁷ Izvadak iz povjesti ces. i kr. pješačke pukovnije Nadvojvode Leopolda broj 53, Vlastita naklada pukovnije, Zagreb, 1891, 3-4.

pisanja u Austro-Ugarskoj Monarhiji, zacijelo nećemo biti iznenađeni što je ubrzo nakon početka Prvoga svjetskoga rata zamjetna i pojava velikoga broja novinskih reportaža s bojišta. Očekivano, zbog cenzure, koja se provodila na više razina,¹⁸ njihova je informativno-spoznajna vrijednost nerijetko umanjena uklanjanjem sigurnosno osjetljivih podataka, a i promidžbenim obzirima.¹⁹ Razumne istraživačke dvojbe o tomu u kojoj im je mjeri jezgra uopće istinita samo su pojačane daljnjim prenošenjem tih reportaža u časopise, kalendare i srodne im zbornike, katkad i s očitim znatnim preradba-ma²⁰. A autentična memoarska literatura vojne provenijencije oduvijek je uglavnom bila negativna prema dosezima tzv. ratnih izvjestitelja (dopisnika),²¹ premda su neki od tih inače bili istaknuti književnici, dodijeljeni Književnoj skupini Ratnoga arhiva ili Ratnoj središnjici za tisak.²² Osebujan medij koji se u to vrijeme javlja, a u kojem se o nekim ratnim temama, uključujući opise borbi, vojničke svagdašnjice pa i memorijalnih objekata, znalo slobodnije pisati jesu »bojni listovi« (Feldzeitung) ili tzv. rovovske novine (trench newspapers), najčešće dvotjednici ili mjesečnici priređivani i u manjem broju umnožavani na samom bojištu, obično pod okriljem pukovnije ili bataljuna, nerijetko i mimo cenzorskih služba.²³

¹⁸ Usp. Ivan Bulić, »Vojna cenzura u Hrvatskoj za vrijeme Prvoga svjetskog rata«, 1918. u *hrvatskoj povijesti*, Matica hrvatska, Zagreb, 2012., 323-352.

¹⁹ U nekim slučajevima, međutim, cenzura je znala i (pro)pustiti začudno kritičke priloge o ratu i ratovanju — zacijelo u nas najrazglašeniji slučaj Krležin je ironičan osvrt na postignuća baruna Conrada von Hötzendorfa, načelnika austrougarskoga glavnoga stožera. Za još slučajeva u zagrebačkim novinama *Obzor* 1914. i časopisu *Savremenik* 1915. te u jednom osječkom almanahu 1915. vidjeti Filip Hameršak, »Nacr za pristup kulturnoj povijesti Prvoga svjetskog rata iz hrvatske perspektive«, *Dani Hvarškoga kazališta*, 41 (2015), br. 1, 34-36, 38.

²⁰ Kao primjer takvih izdanja na hrvatskom jeziku, koja zacijelo imaju neku zbiljsku jezgru, ali je nezahvalno pretpostavljati u kojoj je mjeri ta nadograđena i prerađena, mogu se uzeti knjige *Bojevi u Karpatima*, Knjižara L. Hartmana (St. Kugli), Zagreb, 1916. i *Naši vojnici*, C. i k. ratno ministarstvo, Beč, 1916. Posljednja je sastavljena pri Književnoj skupini, uz stanovitu ulogu spomenutoga Vojnovića.

²¹ Usp. npr. »Novim će se generacijama sačuvati kako je tekao i kako se vodio svjetski rat, jer ima dosta pisaca na svijetu. Pišu generalštableri i vojskovođe, pišu razni stručni vojni literati, pa ratni dopisnici i drugi koji mnogo toga znaju, koji su mnogo naučili i mnogo čuli, ali na svojoj koži većinom nisu iskusili šta znači rat.« Pero Blašković, *Sa Bošnjacima u Svjetskom ratu*, vlastita naklada, Beograd, 1939., 3.

²² Vidjeti i Christoph Tepperberg, »War Press Office (Austria-Hungary)«, 1914-1918-online. *International Encyclopedia of the First World War* (https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/war_press_office_austria-hungary), Freie Universität Berlin, Berlin, 2015. (pristupljeno 15. 7. 2023).

²³ Iscrpnije Filip Hameršak, »Popularna kultura ide u rat — Sudrug, bojni list zagrebačke 25. domobranske pješačke pukovnije (1915.—1918.)«, *Dani Hvarškoga kazališta*, 43 (2017), br. 1, 261-319.

Povrh svega toga, kako se čini, razmjerno nedugo nakon početka rata, unutar austrougarskih oružanih snaga dane su smjernice, odnosno upute za prikupljanje vojnopovijesnoga gradiva te su se pri pojedinim taktičkim postrojbama, napose pukovnijama i bataljunima podijelila zaduženja, a počelo se i pisati. S obzirom na kompleksan ustroj, može se pretpostaviti da su smjernice potekle iz Glavnoga stožera ili iz zajedničkoga Ministarstva rata, odnosno njegova Ratnog arhiva, zatim preuzeli i austrijsko i ugarsko ministarstvo za zemaljsku obranu, odnosno domobranstvo, što je temeljem Hrvatsko-ugarske nagodbe iz 1868. te (donekle) posebnoga položaja domobranstva na području Kraljevina Hrvatske i Slavonije podrazumijevalo i hrvatski prijevod.

Koliko su prve ratne smjernice te vrste bile opsežne, i kako su metodološki bile postavljene, nažalost, u ovom trenutku nije moguće ustanoviti, jer hrvatske baštinske ustanove ne posjeduju potpune kompletne službenih glasila pojedinih sastavnica austrougarskih oružanih snaga, a ni pretraživanje austrijskoga repozitorija digitaliziranih glasila ALEX²⁴ te mađarskoga repozitorija Arcanum²⁵ nije urodilo plodom. Uostalom, smjernice su se mogle dati i putem izravno razaslane zapovijedi, bez objave u službenim glasilima, a ne treba isključiti ni da se pisati počelo spontanim nastavljanjem na prijeratnu tradiciju ili na poticaj civilnih domoljubno usmjerenih medija.

Rani primjer takve ratne publikacije je knjiga *Nekoja junačka djela pojedina i odjela zagrebačke 25. domobranske pješ. pukovnije*, tiskana 1916. u Zagrebu, a u njezinu uvodu, datiranom u lipanj te godine, piše da se već planira sastaviti širu pukovnijsku povijest kod doknadnoga bataljuna, te se izlažu i pobude kojima su se vodili nepoznati sastavljači.²⁶ Vjerojatno je određena uloga pritom pripala potpukovniku Slavku Stanzeru (Štanceru), po svem sudeći autoru pobudbenoga priručnika *Put do pobjede sastavljen za*

²⁴ ALEX *historische Rechts- und Gesetzestexte*, <https://alex.onb.ac.at> (pristupljeno 15. 7. 2023).

²⁵ Arcanum, <https://www.arcanum.com/en/> (pristupljeno 15. 7. 2023).

²⁶ „Ovo je samo jedan mali dio tih junačkih djela, koja su se dosada sabrala mogla, vebni junački čini, divske borbe, u kojima su naši junački sokolovi sudjelovali te si slavom pobjede osvjetlali lice, biti će tek kasnije ovjekovječena u pukovnijskoj povijesti, koja će se kod doknadnog bataljuna sastaviti. Ova junačka djela neka služe mladim vojnicima i zapovjednicima za pobudu; da se vidi, kako junački čini, djela hrabrosti i junačva ne padaju u zaborav; da će ista vječno ostati usadjena u srce hrvatskog naroda. Ovo malo djelce ne dajemo samo vojnicima, već i širim slojevima našeg pučanstva, neka vide koji duh, koja sila, snaga i vjernost prama ljubljenoj domovini te prama uzvišenom vladaru vlada u redovima dične slavom ovjenčane 25. domobranske pješ. pukovnije. Ljubav naroda i zahvalnost domovine — to je jedini dar, koji našim junacima danas pružiti možemo. Na nama je, da po mogućnosti sakupimo sve, što će u analima pukovnije ostati zlatnim slovima uklesano.“

podčasnike i momčad sviju četa hrvatske krvi, tiskanoga također u Zagrebu 1916.²⁷ Kako se vidi, promidžbeno-pobudbena sastavnica, prisutna u oba ta djelca, uključuje formulaične izraze o vjernosti i junaštvu gotovo jednake onima iz citiranoga izvotka iz povijesti 53. pješačke pukovnije.

U najmanju ruku slične, iako zacijelo ponešto kompleksnije motive imao je djelatni natporučnik Branimir Knežević, koji je 1917. u Zagrebu objavio knjigu *Gledanje u vidjeno — ratovanje u Srbiji 1914. godine*. Prema predgovoru i popratnim bilješkama, rukopis koji obrađuje borbe 11. (domobranske) hodne pukovnije, 25. domobranske pješačke pukovnije te, u manjoj mjeri, drugih postrojba 42. domobranske, a i 36. pješačke divizije, bio bi završen još u proljeće 1915., ali ga je cenzurirao »Stan ratne štampe« (već spomenuti Kriegspressequartier), u kojem je autor u to doba služio, tek u kolo-vozu 1916., s tim da konačno dopuštenje za tisak nije pribavljeno prije listopada te godine. Naime, Kneževićovo je djelo u osnovi memoarsko, ali ispre-sijecano objektivno pisanim poglavljima, s prijepisima izvješća i zapovijedi te crtežima položaja, koja su stilski toliko nalik na slične službene povijesti da je razumno pretpostaviti kako su u tu svrhu svojedobno i nastala, ali da iz nekoga razloga, možda i zbog autorove političke nepoćudnosti, nisu bila prihvaćena za objavljivanje. Osim toga, u ovom djelu praktički i nema rani-je navedenih formulaičnih sklopova, kao razlog za borbu ističe se osobna dužnost, a u nekim pojedinostima pristup se uvjetno može označiti i kao umjereno subverzivan, barem prema strožim oblicima promidžbe, a i kad je riječ o ponašanju prema srpskim vojnicima i civilima.²⁸

Slične je privatne važnosti i knjižica djelatnoga satnika Pere Blaškovića *B. H. 3.*, tiskana 1917. u Budimpešti, koja na dvadesetak stranica donosi »tok borba i kretanja« 3. bosansko-hercegovačke pukovnije, a na ostalih četrdesetak autorove pjesme (sadržaj je također odobrio »Bojni novinarski stan«, što je još jedan prijevod za Kriegspressequartier). U predgovoru, datiranom u si-ječnju te godine, međutim, izričito se navodi da je u tijeku rad na povijesti cijele pukovnije. Tko je tada na toj povijesti radio, ne navodi se, ali iz poslije objavljenih Blaškovićevih sjećanja slijedi da je najkasnije u siječnju 1918. on i formalno, na »zboru oficira«, izabran »za pisca ratne povijesti« 3. bosan-

²⁷ Prethodna, sažetija inačica te knjižice tiskana je u Gospiću 1915., a dopunjena u Za- grebu 1917. Stanzer je inače skrbio i o prikupljanju predmeta za pukovnijski muzej, ko- jega se ostatci danas nalaze u Hrvatskom povijesnom muzeju. Usp. Filip Hameršak, »Put do pobjede Slavka Štancera«, *Put do pobjede sastavljen za podčasnike i momčad sviju četa hrvatske krvi* (pretisak), Fortuna, Strmec Samoborski, 2015., I-XXI.

²⁸ Usp. Filip Hameršak, »Pogled u život i djelo Branimira Kneževića«, *Gledanje u vidje- no — ratovanje u Srbiji 1914. godine* (pretisak), Fortuna, Strmec Samoborski, 2014., I- XXX.

sko-hercegovačke pukovnije te da je u toj ulozi i nakon rata ostao u posjedu službenih dnevnika pukovnije, koji su, kako piše, za neka razdoblja bili vrlo oskudno vođeni.²⁹

Da se već 1915. moglo raditi na sastavljanju manjih vojnih povijesti ili pak zbirki »junačkih djela« pojedinih postrojba na svoj način potkrjepljuje i lik jednogodišnjega dobrovoljca Mareka u Hašekovu inače kronološko-topografski realistički pisanom romanu o vojaku Švejku. Naime, u ironičnom Hašekovu prikazu Marek se na zapovijed prihvatio opisati »junačka djela« svojega bataljuna prije nego što su se ona uopće zbila, pa je po istom ključu svojim sudruzima namijenio raznolike više ili manje herojske smrti.³⁰

Kako bilo, najstarije smjernice za koje u ovom trenutku sa sigurnošću znamo izdao je u drugoj polovici 1917. ugarski ministar za zemaljsku obranu (domobranstvo) general pješaštva Sándor (Alexander, Aleksander) Szurmay u svojoj Naredbi broj 23.185/pr.1a — 1917. O tomu da su te smjernice uopće postojale, i da su sažele »ona načela i stanovišta na temelju kojih su se radnje mogle započeti« znamo, međutim, jedino iz Naredbe broj 5.803/pr. 1 a 1918., objavljene u *Malom Vijesniku k »Vijesniku naredaba« za kr. ug. domobranstvo* tek 4. svibnja 1918.³¹

Nekoliko mjeseci prije, početkom siječnja 1918., objavljena je u *Malom Vijesniku* i Szurmayeva Naredba br. 417.482/1a 1917.³² Iz nje, među ostalim, doznajemo da su prethodne godine izdane naredbe zajedničkoga Ministarstva rata broj 5590 i 5572/prs. te Vrhovnog zapovjedništva vojske, broj glavarova stožera 39792 Op., prema kojima je središnji bečki Ratni arhiv imao napisati »Vodič [!] na ratištima« sa svrhom da — kaže se doslovce — poput Bädekera, »informira veliku javnost prigodom putovanja na ratišta«, zato »da si posjetitelj ratišta uzmogne u okviru velikih događaja [!] na licu mjesta stvoriti pojam o ratnim djelima četa.« Uz taj dio, piše u naredbi, zamišljeno je da vodič ima i opći dio za putovanja i dodatak o »grobovima junaka«, koji će se sastaviti u 10. odsjeku Ministarstva rata.

Ključni dio Naredbe br. 417.482/1a 1917., međutim, sadržava konstataciju kako trenutačni »materijal« u Ratnom arhivu, odnosno u ugarskom Minis-

²⁹ Blašković, *n. dj.*, 3, 351.

³⁰ Jaroslav Hašek, *Doživljaji dobrog vojaka Švejka za Svjetskog rata*, Matica hrvatska, Zagreb, 1965, 618-619., 643-647., 677-678., 681., 804.-805.

³¹ *Mali Vijesnik k »Vijesniku naredaba« za kr. ug. domobranstvo*, (1918), br. 42, 300. Prijepis Naredbe broj 5.803/pr. 1 a 1918., koja sadrži *Uputu za pisanje četnih povjesnica*, donosi se u nastavku ovoga rada. Svim citiranim brojevi *Maloga Vijesnika* koristio sam se u Hrvatskom državnom arhivu, naišavši na smjernice još 2013., tijekom istraživanja o vojnim i civilnim maticama umrlih tijekom Prvoga svjetskog rata.

³² *Mali Vijesnik k »Vijesniku naredaba« za kr. ug. domobranstvo*, (1918), br. 3, 15.

tarstvu za zemaljsku obranu još nije potpun »ter osobito nije dostatan za popularno objavljenje slavni dijela [!] pojedinih četa«, te bi stoga »u okviru neizmjereno poraslih bitki moglo nestati gdje koje takovo junačko djelo, koje bi zaslužilo da izvojski priznanje savremenika i potomstva«. Polazeći od takvog stanja, Szurmay je naredio svim domobranskim i pučko-ustaškim četama (postrojbama) da »sastave kratke opise o svojim činidbama« ili pak da za tu svrhu prepisu ili prerade »dijelove možda već napravljenih pukovnijskih povjesnica« te da ih pošalju posebnoj radnoj skupini osnovanoj u Ratnom arhivu (Schlachtfeldführer-Gruppe), a također Odsjeku 1/a ugarskoga Ministarstva za zemaljsku obranu.³³

Nadalje, ne navodeći, nažalost, detaljnije podatke, Szurmay spominje i neke svoje prijašnje naredbe, kojima je tražio podnošenje sličnih »opisa i sastavaka«, uz napomenu da se i ti tekstovi, čak i ako ih ne treba prerađivati, moraju ponovno poslati.

Zaključno, Naredbom br. 417.482/1a 1917. daju se i kratke upute o tomu kakvi se prilozi očekuju — s obzirom na svrhu i opseg vodiča, ne može biti riječi o »suvisljov povjesnici pojedinog četnog tijela«, nego se u kratkim opisima »treba dakle osvrnuti samo na ona ratna djela, koja četa sama drži najdličnijima, i polaže važnost na to, da ista i javnost upozna«. Također, »kod sastavljanja opisa nema se položiti glavna važnost na stilarnu [stilsku] savršenost, nego treba nastojati oko toga da se odnosna epizoda kratko, eklatantno jasno, tačno [!] i sa historičkom vjernošću uvijekovječi.« Pri izboru tema naglasak neka se stavi na »osobita ratna djela u napadaju i obrani, osobita junačka djela pojedinaca, svladanje [!] izvanrednih poteškoća, veliki broj zarobljenika itd.«³⁴

U sadržaju iznesenih smjernica teško je naći bilo što neobično, a kamoli avangardno. No, njihov okvir, kojim se za poslijeratnu budućnost zacijelo predviđa vrsta masovnih obilazaka pojedinih bojišta, svojevrsna je anticipacija suvremenoga memorijalnoga ili mračnoga turizma, iako vjerojatno izvorno zamišljena u trijumfalističkom tonu.³⁵

---

³³ Skupina u Ratnom arhivu osnovana je još u svibnju 1917, s područnim uredima u blizini svih bojišta. Ukupno je trebalo izdati 15 svezaka na njemačkom i mađarskom, ali zbog raspada Monarhije naposljetku nije tiskan nijedan, iako su prilozi zacijelo arhivirani. Početna zamisao potekla je od književnika Karla Hansa Strobla, dodijeljenoga Ratnoj središnjici za tisak. Tepperberg, »War Archives (Austria-Hungary)«, *n. dj.*

³⁴ Neodređeni rok preciziran je Naredbom broj 102.549/1a 1918. od 11. veljače 1918., kojom je napomenuto da se materijali za prvi svezak trebaju dostaviti do kraja toga mjeseca. Prema naredbi, u kojoj su nabrojene pojedine postrojbe, svezak je trebao obraditi Galiciju od »Wisloke« na zapad te susjedno područje Ugarske, u razdoblju od 5. studenoga 1914. do 15. svibnja 1915. Vjerojatno se mislilo na rijeku Wisloka (pritok Visle), ali postoji i rijeka Wislok (pritok Sana).

Uistinu, promotri li se stanje na bojištima Austro-Ugarske potkraj 1917. i početkom 1918., ključne neprijateljske sile poput Rusije, Italije, Srbije i Rumunjske bile su izbačene iz rata ili barem odbačene u dubinu svojega teritorija.

Već 15. siječnja 1918. objavljena je i Szurmayeva Naredba broj 479.976/2 1917.,³⁶ kojom su svi djelatni i za vrijeme rata aktivirani generali također pozvani sastaviti »kratki opis« svojega ratnog djelovanja te ga zajedno s vlastitom fotografijom (»po mogućnosti poprsne slike, bez kape«) najkasnije do kraja toga mjeseca poslati Ratnom arhivu u Beču, koji ga treba za »vlastitu zbirku«, ali i za biografski leksikon *Unsere Generale und Flaggenoffiziere im Weltkrieg*.³⁷

Većano za različite potrebe, ali i za zaštitu sigurnosno osjetljivih podataka, Szurmay je u tom razdoblju nekoliko puta određivao i tko sve te na koji način ima pravo uvida u »ratno-operativne spise« pohranjene u Ratnom arhivu te u Odsjeku 1/a ugarskoga Ministarstva za zemaljsku obranu. Napokon je u travnju 1918. Naredbom br. 177.142/1a 1918.³⁸ odredio mjere kojima je jedna od glavnih svrha bilo »spriječiti upotrebu službenih vrela u svrhe nekontroliranog privatnog pisanja povijesti sve dotle, dok ne bude gotovo djelo glavnoga stožera«. ³⁹ Spisi su se mogli dobiti na uvid jedino u ograničenom broju slučajeva, u određene službene svrhe, pri čem je izrijekom navedeno i ovo: »za pisanje pukovnijskih povijesti za sada se ne može dati dozvola za upotrebu spisa, te će to iz tehničkih razloga biti moguće tek po isteku duljeg vremena nakon raspreme [demobilizacije]«. Ipak, neke druge odredbe kao da su ublažavale strogost te zabrane. Primjerice, ostalo je moguće zatražiti od Ratnog arhiva ili Odsjeka 1/a da ta tijela sama provedu neka istraživanja manjeg opsega, a u slučaju većih istraživanja Arhiv ili Odsjek mogli su u vlastite prostorije pozvati izaslanike tijela kojima su podatci trebali da ih sami istraže. Osim toga, ako se po nalogu Vrhovnog zapovjedništva radilo na opisivanju nekog ratnog događaja, spise je iznimno bilo dopušteno po-

³⁵ Odrličući vodiču promidžbenu namjenu, i Tepperberg ga ocjenjuje kao dio nove ere memorijalizacije rata. Tepperberg, »War Archives (Austria-Hungary)«, n. dj.

³⁶ *Mali Vijesnik k »Vijesniku naredaba« za kr. ug. domobranstvo*, (1918), br. 5, 24.

³⁷ Naredbom br. 70.202/2 1918. od 20. siječnja 1918. to je dopunjeno na način da se primjerak opisa i fotografije ima poslati i Odsjeku 1/a ugarskoga Ministarstva za zemaljsku obranu. Ne nalazim traga da je leksikon ikad objavljen, ali prilozi zacijelo jesu arhivirani.

³⁸ *Mali Vijesnik k »Vijesniku naredaba« za kr. ug. domobranstvo*, (1918), br. 36, 255-258.

³⁹ Višesveščana standardna glavnostožerna povijest Prvoga svjetskog rata iz austrougarske odnosno austrijske perspektive objavljena je 1930.—1938. pod naslovom *Österreich-Ungarns Letzter Krieg, 1914—18*.

suditi pojedinom višem zapovjedništvu. Naposljetku, navedeno je i da Naredba ne utječe na odredbe spomenutih naredba broj 23.185/pr.1a i 5.803/pr., koje se tiču uvida u ratno-operativne spise viših zapovjedništava, a za potrebe pisanja pukovnijskih povijesti.

Kako se vidi, na posljednjoj se naredbi radilo usporedno, no ona je objavljena otprilike mjesec dana i šest brojeva poslije. Izdana kao proširenje i dopuna Naredbe broj 23.185/pr.1a, Naredba broj 5.803/pr. zamišljena je »da se pročiste dvojbe, što su se već i dosada pojavile te obzirom na izvanrednu važnost započete stvari i na mnogostranost razgranjenih poslova«. Kako je rečeno, njezin najveći dio čini iscrpna *Uputa za pisanje četnih povjesnica*, opsega punih pet gusto tiskanih stranica, odnosno današnjih deset autorskih kartica, koja se u nastavku rada donosi u prijepisu.

Premda je kao donositelj naredbe potpisan Szurmay, autorstvo Upute u ovom trenutku nije moguće ustvrditi. Autori su, primjerice, mogli biti časnici iz Odsjeka 1/a ugarskoga Ministarstva za zemaljsku obranu, u kojemu su, ne samo na prevođenju, radili i neki hrvatski časnici,⁴⁰ ali mogla se ona oslanjati i na neku stariju naredbu zajedničkoga Ministarstva rata, Glavnoga stožera ili Vrhovnoga zapovjedništva prethodno razrađenu u bečkom Ratnom arhivu.

Kako bilo, u svom najširem doseg predviđala je ona za svoje doba ri-jedak, pa i sasvim izniman opseg golemoga rada na mikrorazini pojedinih postrojba, s načelnim zahtjevom, odnosno mogućnošću da se o svojim ratnim iskustvima te o prethodnom životu očituju svi časnici. Prema dostupnoj literaturi, jedan od pionira takvoga pristupa, koji je uključivao slanje upitnih listova sudionicima nekih borbi, bio je francuski pukovnik Charles Ardant du Picq. On je prve radove o toj temi objavio u drugoj polovici 1860-ih, no ti su, i zbog njegove pogibije u Prusko-francuskom ratu 1870., imali odgođenu recepciju, pa im se utjecaj, osobito u inozemstvu, unatoč cjelovitijem izdanju 1880. razmjerno sporije širio, zadržavajući ponegdje značaj noviteta i nakon Prvog svjetskog rata.⁴¹ Zapravo, prema nekim navodima, takve metode proučavanja »odozdo«, koje su postupno počele uključivati i usmena izvješća, odnosno razgovore zabilježene neposredno nakon borbe (debriefing, after action review), počela su se sustavno i cjelovito primjenjivati tek u

⁴⁰ Usp. Catherine Horel, *Vojnici između nacionalnih fronti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2015., 103-172. Štoviše, od 1905. do 1913. vrhovni zapovjednik ugarskoga (ugarsko-hrvatskoga) domobranstva bio je general konjaništva Vilim Klobučar. Vladimir Brnardić, »Klobučar, Vilim«, *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 7, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2009., 393-394.

⁴¹ Vidjeti npr. Ardant du Picq, *Battle Studies* (<https://www.gutenberg.org/ebooks/7294>), 1921. (pristupljeno 15. 7. 2023). Usp. Keegan, *n. dj.*, 70-71.

obradbi ratnih iskustava oružanih snaga SAD-a u Drugom svjetskom ratu, sukladno smjernicama pukovnika Samuela L. A. Marshalla.⁴² Za shvaćanja civilnih vojnih povjesničara te tržišno orijentiranih publicista, drži se štoviše, bitna je u tom smislu bila još i spomenuta Keeganova knjiga *The Face of Battle*, tiskana razmjerno nedavne 1976.⁴³

Ipak, zbog teškoća u praktičnoj izvedbi, Uputa ne propisuje vrstu obradbe na konačan način. Preporučljiva je kronološki strukturirana narativna »povjesnica«, ali dopušta se i slabije povezan, epizodni »album«. Uz samu objavu, bitno je barem da se gradivo prikupi dok je to još moguće jer je postrojba na okupu — ako se ne iskoristi sada za »povjesnicu« ili »album«, iskoristit će se već jednoga dana kao temelj za opće djelo o ratnoj povijesti domobranstva i pučkoga ustanka.

Vrlo promišljeno, s obzirom na kompleksne odnose među postrojbama, od kojih su neke bile reorganizirane ili čak raspuštene, definirana je i nadležnost za sastavljanje pojedinih povjesnica, odnosno albuma. Određeno je i da taj zahtjevni rad u pravilu mora biti skupan, ali pod jednim vrhovnim redaktorom, a u načelu se predviđalo da to bude djelatni časnik. Prinosnici su upućeni u etape rada — prikupljanje gradiva, strukturiranje, završna redaktura — a navedene su i vrste gradiva, odnosno vrela. Prva se, očekivano, navode »službena vrela«, poput dnevnika postrojba te pisanih zapovijedi i izvješća. Međutim, znatno više prostora ostavljeno je »privatnim vrelima«, poput osobnih dnevnika, pisama, novinskih reportaža i naknadnih prikaza sudionika. Umnogome avangardno za dotadašnje stanje vojne povijesti kaže se da službena vrela prikazuju događaje »samo u velikim potezima«, bez pojma o njihovim »duševnim pratiocima« poput promjenljivih, pa i mračnih raspoloženja izazvanih naporima. Iako gradivo primarno treba skupljati među pripadnicima postrojbe, obratiti se u nekim slučajevima valja i njihovim prijateljima te rođacima.

Općenito se ističe da ishod mora biti historiografski vjerodostojan, ali i pristupačan širem čitateljstvu. Izravna promidžba i uljepšavanje kao da se ne očekuju (što bi u konačnici također mogla biti jedna od razlika prema formulaičnom uzdizanju kakvo smo vidjeli u uradcima s kraja 19. stoljeća), ali prostor valja pretežno dati uspjesima, a teške trenutke prikazati kao prolazne, ne u odviše tamnom svjetlu.

⁴² Morillo i Pavkovic, *n. dj.*, 39. te Keegan, *n. dj.*, 71-72. Usp. S. L. A. Maršal [Marshall], *Ljudi protiv vatre*, Vojno djelo, Beograd, 1951.

⁴³ Za pregled mišljenja o njezinu utjecaju vidjeti Hameršak, *Tamna strana Marsa*, 134-136.

Također, u povjesnice, odnosno albume ne bi trebalo uvrstiti samo borbe, nego i prijevoz s prilaženjem bojištu, vrijeme provedeno u pričuvi i na odmoru, opskrbu i zdravstvo, vojničku svagdašnjicu, boravak u zarobljeništvu, te razne vesele događaje i anegdote, narodno blago. Sve to, kako se kaže, svjedoči o »duhu dobi«, što je zacijelo prijevod njemačke riječi *Zeitgeist*. I po tim elementima Upute promiču ili barem anticipiraju »totalni«, interdisciplinarni i multidisciplinarni pristup vojsci, ratu i ratovanju, kakav se mjestimice znao javiti između svjetskih ratova, ali se znatnije proširio tek posljednjih desetljeća 20. stoljeća, prožimanjem tzv. vojne povijesti odozdo sa socijalnom i kulturnom poviješću te sociologijom, antropologijom i sociologijom.⁴⁴ Nisu zaboravljene ni potporne, odnosno dobrotvorne akcije duboko u zaleđu, kao jedan od pokazatelja prožetosti vojske s građanstvom.

Istaknuta je i potreba za prikupljanje ilustrativnoga materijala, u prvom redu fotografija, ali i crteža, zemljovida, nekrologa te pukovnijskih novina (bojnih listova) — ono što se ne uvrsti u tiskano izdanje bit će barem sačuvano za muzej.

U završnim točkama Upute ističe se da autore i druge prinosnike u svakoj mogućoj prigodi valja poticati na odaziv, ali i svijest da tako idealno zamišljenu, opsežnu povjesnicu vjerojatno neće biti moguće uskoro dovršiti, pa se može tiskati i njezina kraća, jednostavnija inačica. Od vojnih vlasti za to se, međutim, može očekivati samo dio novca, ostatak bi valjalo pribaviti pozivima na pretplatu i sličnim promidžbenim akcijama među građanstvom.

Za kraj, u lipnju 1918. Szurmay je donio Naredbu br. 237.304/1a 1918.,⁴⁵ kojom je detaljnije određeno pitanje zaduženja pojedinih osoba. Naime, pri svakom četnom tijelu trebalo je imenovati jednoga za »frontnu službu nesposobnog« časnika, koji je sve nužne zadatke morao obavljati po nalogu zapovjednika doknadnog bataljuna. Kako bi se smanjila potreba za dopisivanjem, taj se časnik s vremena na vrijeme mogao slati među dijelove postrojbe na bojištu, kako bi ondje prikupio sve potrebno. Za ispomoć su mu se trebala dodijeliti dva i za frontnu i za »izobraznu« službu nesposobna dočasnika, odnosno jednak broj za frontnu službu nesposobnih kadetskih aspiranata te domobrana ili pučkih ustaša bez čina. Uz njih, dodijeliti mu se trebao i jedan za frontnu službu nesposoban ordonanc ili »ženska pomoćna radna sila«.⁴⁶ Njih četvero imali su zajedno činiti »Skupinu za ratnu povjesnicu«.

⁴⁴ Usp. Morillo i Pavkovic, n. dj., 39-47. i Hameršak, *Tamna strana Marsa*, 131-162.

⁴⁵ *Mali Vijesnik k »Vijesniku naredaba« za kr. ug. domobranstvo*, (1918), br. 55, 397-398.

⁴⁶ Ordonanc — teklić, glasonoša, ali katkad i časnički služak.

Kako se vidi, donesena manje od pola godine prije raspada Austro-Ugarske, smještajući se iznesenim smjernicama, ali i sviješću o nemogućnošću njihova potpunog ostvarenja negdje između tradicije i avangarde, *Uputa za pisanje četnih povjesnica* zanimljiv je, dobrim dijelom metodološki još uvijek poticajan vojnopovijesni dokument. To bi vrijedilo i za njezino eventualno ishodište pri zajedničkoj vojsci ili austrijskom domobranstvu. Bez dodatnih istraživanja, međutim, prerano je zaključiti u kojoj je mjeri u svojoj cjelini uistinu utjecala na prikupljanje gradiva o pojedinim postrojbama te sastavljanje njihovih povjesnica ili albuma. Očekivano, razmjerno mali njihov broj tiskan je za rata, no ako su svojedobno bili predani arhivima u Beču ili Budimpešti zasigurno su mogli poslužiti kao jezgra mnogih povijesti pojedinih pukovnija i drugih habsburških postrojba, što se u državama nastalima na području Austro-Ugarske objavljuju do današnjega dana.

Na tomu tragu, vezano za postrojbe s većinskim udjelom Hrvata, poznata su nam u ovom trenutku samo dva izdanja, jedno u domeni ugarskoga (ugarsko-hrvatskoga) domobranstva, drugo u domeni zajedničke vojske: *Kratki izvadak iz građe za povijest kr. ug. karlovačke 26. domobranske pješачke pukovnije* Antona Pichlera, objavljeno u Karlovcu 1918., i *Dalmatinska pješачka pukovnija »Graf Lacy« br. 22 u Prvom svjetskom ratu* Tade Oršolića, objavljeno u Zagrebu i Zadru 2019., kojemu je glavni izvor bio neobjavljen rukopis spomenutoga Gustava Hubke iz 1938. *Geschichte des K. u. k. Infanterieregiments Graf von Lacy Nr. 22*. Budući, dakle, da je gotovo potpuno izostala javno vidljiva recepcija, uz ponešto slobode ovdje obrađene smjernice mogle bi se nazvati i »pobačenim čedom kulture sjećanja«, ali stajanje je ipak takvo da ono možda još uvijek životari u nekom arhivskom inkubatoru, čekajući istraživača namjernika, koji će ga jednom napokon poroditi na svjetlo dana.

P r i l o g

Uputa za pisanje četnih povjesnica ugarskoga Ministarstva za zemaljsku obranu od 18. travnja 1918.⁴⁷

Naredba broj 5.803/pr. 1a. 1918.

UPUTA ZA PISANJE ČETNIH POVJESNICA.

Za pisanje pukovnijskih povjesnica izdana naredba (23.185/pr. 1a.—1917.) sumira ona načela i stanovišta, na temelju kojih su se radnje mogle započeti.

U svrhu, da se pročiste dvojbe, što su se već i do sada pojavile te obzirom na izvanrednu važnost započete stvari i na mnogostranost razgranjenih poslova, pozivam pažnju radi ravnjanja na niže slijedeća stanovišta. Ove se upute dakako ne mogu protegnuti na svaku eventualnost pa će se ukorišćenje njihovo mijenjati prema okolnostima, koje kod pojedinih doknadnih tijela postoje.

OPĆI ZNAČAJ PUKOVNIJSKIH POVJESNICA, ŠTO SE IMADU NAPISATI.

Prije svega treba odlučiti, da li istaknutoj svrsi odgovara slabije suvisli, epizode sadržavajući, tako zvani *Album*, ili u kronološkom redu sagradjeno popularnije *povjesničko djelo*?

Da se valjano uzmogne ovjekovječiti uloga i slava domobranstva i pučkog ustanka⁴⁸ u svjetskom ratu *potrebna* bi bila već sada djela, *koja se temelje na svestranom proučavanju vrela i koja rade sa historičkim stanovištima*. Dakako, da se savršeno ne može stvoriti u tom smjeru za kratko vrijeme, koje stoji na raspolaganju. Nu već i sada se mogu poduzeti početni koraci, pa bi ovi mogli služiti za temelj kasnijeg usavršenja, za vrela opće historije domobranstva i pučkog ustanka. Upotrebivši onu povoljnu okolnost, da učesnici, svjedoci događaja sa svojim živahnim doživljajima u svrhu napisanja četnih povjesnica većim dijelom još na raspolaganju stoje: pruža se najbolja prilika za napisanje zanimivih, privlačivih djela bujnog sadržaja.

---

⁴⁷ *Mali Vjesnik k »Vijesniku naredaba« za kr. ug. domobranstvo*, (1918), br. 42, 300-306. Uz vjerno prenošenje jezično-pravopisnih rješenja, koliko je bilo moguće, u prijepisu se nastojalo zadržati i grafičko oblikovanje izvornika, uključujući inverzne francuske navodnike. Sve podnožne bilješke autora su razjašnjenja manje poznatih riječi.

⁴⁸ Pučki ustanak (Landsturm, *Népfelkelő*) činile su posebne postrojbe u sklopu austrijskoga odnosno ugarskoga (ugarsko-hrvatskoga) domobranstva, sastavljene pretežno od slabije uvježbanih starijih pričuvnika (pučkih ustaša).

Ima se dakle postaviti načelo, da djelo, što se ima napisati sjedini u sebi *pouzdanost stručnog djela* i aktualne odnose *izradbe u obliku albuma*, a da ne izgubi pretjerujuć [!] ni u jednom, ni u drugom smjeru od svoje pouzdanosti ili popularnosti, pošto se poželjna traženost i popularnost najviše tim putem može osigurati.

Dočim je «Album» samo uspomena za članove, koji su učestvovali u bojama čete, to sustavna i uz to zanimiva [!] «pukovnijska povjesnica» bolje prikazuje činidbe dotične čete i bolje može računati na općenitije zanimanje.

NADLEŽNOST DOKNADNIH TIJELA.

Da se izbjegne nesporazumcima, još jedanput upućujem na tačku IV. naredbe broj 23.185/pr. 1a.—1917., prema kojoj se pukovnijske povjesnice imaju *napisati kod nadležnog doknadnog tijela*,⁴⁹ bilo da je govora o povijesti fiktivnih pukovnija i četnih sveza,⁵⁰ koje još sada postoje, bilo o povijesti [!] već raspuštenih postrojba. Kao načelo treba na umu držati, da povjesnicu svake ratišne postrojbe daje pisati ono doknadno tijelo, koje je postavilo dotičnu ratišnu postrojbu. Uopće ima povijest ratišnih postrojba, koje su svoj samostalni život dovršile, sastaviti ona pukovnija ili četa, u koju su iste pretopljene. Isto vrijedi i za povijest k stranim pukovnijama poslanih doknada.

Kod takvih pukovnija, od kojih su se (kao 2., 5., 7., 8. domobranska pješaka pukovnija) pošto su prigodom predaje Przemysla⁵¹ dospjele u zarobljeništvo, ili uslijed kojeg drugog ratišnog događaja djelomice ili sasvim izgubili ratno-operativni spisi pa se uslijed toga u nestašici gradiva kod nadležnog doknadnog tijela dok se kući ne vrate članovi pukovnije ne može napisati potpuna povjesnica, treba barem pomoću [!] onih, koji su se međutim kući vratili sve poduzeti, da se radnje pripreme i gradivo sakupi.

Ako je medjutim takvo doknadno tijelo, koje je izgubilo svoju pukovniju, postalo doknadnim tijelom sa kojim drugim brojem označene ratišne pos-

⁴⁹ Doknadno tijelo jezgra je postrojbe, u slučaju pukovnije («regimente») kao najraširenije temeljne cjeline obično doknadni bataljun (bojna), zvano još i kadar ili kader, koje ostajući u zaledu skrbi o popuni novačenjem ili mobilizacijom, temeljnoj izobrazbi, vođenju raznih evidencija i sl. Pri doknadnom bataljunu periodički se formiraju (po)hodne satnije («marškompanije») ili bataljuni («maršbataljoni») ljudstvom kojih se nadoknađuju gubici u postrojbama na bojištu. Početkom rata bilo je s područja Hrvatske i Slavonije i domobranskih hodnih pukovnija koje su dulje vremena samostalno djelovale.

⁵⁰ Riječ četa u domobranskom nazivlju nije značila satniju, nego «trupe», stanoviti skup postrojba, katkad primarno redovitoga pješništva.

⁵¹ Tvrđavni grad Przemysl, danas u jugoistočnoj Poljskoj, zajedno s velikom austrougarskom posadom i drugim pridijeljenim postrojbama, predao se ruskoj vojsci 22. ožujka 1915., nakon opsade koja je trajala 133 dana.

trojbe (na pr. 7. doknadni bataljun za 301. pukovniju), ima se ono pobrinuti i za napisanje povjesnice nove pukovnije. Isto doknadno tijelo ima dati napisati i onaj dovršeni odsjek povijesti svoje prave [prve?] pukovnije, za koju joj vrela na raspolaganju steje [stoje!].

Kod onih četa, koje se popunjuju od 2 ili 3 doknadna tijela, ustanovljuje *dotični četni zapovjednik*, koje doknadno tijelo je između tijela, koja davaju doknadu, zvano na pisanje dotične povjesnice. O odluci o tome neka zapovjedništva doknadnih tijela podnesu izvještaj za 1. lipnja. Isto tako za 1. lipnja imaju mi sva doknadna tijela ispunjeno u dva primjerka podnijeti privitu bjelicu.⁵²

Zapovjedništva ratišnih pukovnja ili postrojba neka svoje spise, koji se mogu upotrebiti kao vrelo, bez odlaganja stave na raspolaganje doknadnim tijelima.

Doknadna tijela neka ondje, gdje potrebnim postane da se časnik, kojemu je povjereno pisanje povjesnice izašalje k pukovnijskom zapovjedništvu, uoče prijeko potrebno minimalno vrijeme i minimalne troškove, e da se eraru⁵³ ne prouzroče suvišni izdaci.

VODITELJ REDIGOVANJA I NJEGOVI SURADNICI.

Temeljito, a ipak privlačivo pisanje, popularizovanje upitnog djela velike zahtjeve postavlja još i spram upućenog pisca. Rijetko se u jednoj osobi spojeno nalazi vojničko stručno znanje, odgovarajuće poznavanje predmeta (po mogućnosti učestvovanje u ratnim djelima pukovnije, odnosno čete), pragmatična sposobnost, volja za djelatnost, koja graniči sa publicistikom, poslovni (trgovački) duh, vještina u tehnici tiska, izdavanja knjiga. Ukazuje se dakle uputnim, da se kod ovog posla upotrebe svi za to sposobni sadanji i bivši članovi četnog tijela. Pod upravom jednog odgovornog voditelja neka dakle svi zauzmu svoj dio iz opsežnog rada pisanja i iz rješavanja sa izda-

⁵² Bjelica — prazni (bianco) obrazac. Naredbi priviti obrazac sadržavao je sljedeće rubrike odnosno pitanja: 1. Ime, rang, građansko zvanje voditelja, kojemu je povjereno pisanje knjige i eventualnih njegovih suradnika? 2. Pisanje povijesti koje ratišne postrojbe je doknadno tijelo već započelo? 3. Na pisanje povijesti koje postrojbe smatra sebe još nadležnim? 4. Ukoliko je napredovao posao? 5. Kratki izvještaj o opsegu drugog već sabranog teksta i slikovnog materijala sakupljeno prema vremenu ili materijalu? 6. Vjerojatni opseg snovanog djela, od prilike predvidivi broj i vrsta reprodukcija? 7. Postoji li već ugovor sa naknadnim [nakladnim!] poduzećem? 8. Ukoliko će upotrebiti potporu Ratno Pripomoćnog Ureda? 9. Na prodaju koliko primjeraka se može računati? Osnove, izgledi u pogledu izdanja, širenja? 10. Možebitne želje.

⁵³ Erar — u širem značenju državna blagajna, fisk (riznica, proračun), u užem smislu blagajna oružanih snaga, odnosno ovdje ugarskoga (ugarsko-hrvatskoga) domobranstva.

njem skopčanih zadaća. Koji će put biti najshodniji u potankostima organizovanja rada, odlučit će odnosi i osobne okolnosti kod četnih (doknadnih) tijela.

Dogodilo se je, da je vodstvo redigovanja bilo povjereno časniku, međutim⁵⁴ otpuštenu iz djelatne službe. Pošto se takvoj privatnoj osobi ne mogu izručiti službeni spisi i pošto redigovanje mora da uslijedi kod samog doknadnog tijela *uz utjecaj zapovjednika*, imadu se u tu svrhu izabrati samo osobe, koje vrše vojničku službu. Nu to još ne isključuje, dapače se i shodnim ukazuje, da se u drugom obliku kao suradnici kod pisanja knjige upotrebe takve, već u vojničkoj službi ne stojeće građanske osobe, koje su učestvovala u bojovima dotične čete, ako se inače na to zvanima ukažuju [!].

Pošto je veoma važno, da se pribrani materijal razmjesti u okviru, koji će u vojničkom pogledu odgovarati, ima se *konačno uređenje* i sastav povjeriti u struku upućenim rukama, dakle po mogućnosti djelatnim časnicima. Gdje takav djelatni časnik ne bi stajao na raspolaganju, tamo neka valjano upravljanje osigura shodni utjecaj bivših ili sadanjih zapovjednika.

I. PISANJE DJELA.

Obvezatna stanovišta ne mogu se dati ni u pogledu načina pisanja djela. Svrha je ovim uputama samo načela pružiti, koja se kod tri glavna dijela rada pisanja: *A)* kod sabiranja, *B)* kod razredjivanja i *C)* kod slijevanja gradiva u formu mogu upotrebiti katkada kao mjerilo, drugi put kao pobudnici misli.

A) SABIRANJE GRADIVA.

a) Sabiranje gradiva uopće.

Sabiranje gradiva ima biti pouzdano, tačno, iscrpno. Samo tako će biti dostojno naprezanja sila heroičkih vremena i samo tako može poslužiti gradivom spomendjela opće velike povjesnice.

1. Sabiratelj gradiva može računati u prvom redu na službena vrela: na dnevničke ratnih događaja, na zapovijedne [!] i telefonske knjige, na službene izvještaje, na izvještaje o pobjovima i situacijama itd. u prvom redu kod vlastite pukovnije, kod bataljuna, pododjela, u drugom redu kod susjednih pukovnija, kod pod istim zapovjednim odnosima stojećih četa, koje su bile u istim pobjovima, imale zajedničke doživljaje. Eventualno može biti potrebno, u glavnome u svrhu razgledanja ratno-operativnih spisa viših zapovjedništava, da oni, kojima je povjereno pisanje četnih povjesnica istražuju u arhivu Ministarstva za zemaljsku obranu; takvom zgodom neka se doknadna tijela prethodno informiraju kod 1/a. odsjeka Ministarstva za zemaljsku obra-

⁵⁴ Međutim — međutim, ovdje u značenju »u međuvremenu«.

nu o tome, da li se potrebni spisi u arhivu nalaze i da li se dotičnicima, kojima je povjereno napisanje, mogu staviti na raspolaganje, e da eraru suviše na putovanja ne prouzroče izdatke, kojim se je moglo izbjeći. Istraživanja u ovim spisima mogu se preduzeti samo u prostorijama arkiva.

Za jeftinu nabavu pojedinih, već gotovih ili u prometu nalazećih se *fotografskih snimaka, klišeja, zemljovidnih nacрта, slika viših zapovjednika* pobrinut će se *Ratno-Pripomoćni Ured*⁵⁵ kamo se neka dotična zapovjedništva neposredno obrate.

Osobito su zanimivi oni fotografski snimci, koji su pravljani o poprištu bojeva. Obzirom na onu slavnu i sretnu okolnost, da se poprište bitki naših ratova većim dijelom nalazi u našem posjedu, u najviše slučajeva ne će se sudarati sa poteškoćama, da se o već ostavljenim mjestima događaja eventualno naprave i naknadni fotografski snimci.

2. Podaci, koje pružaju službena vrela, predočuju u sebi događaje samo u velikim potezima, u špicama [!], a ne pružaju pojam o duševnim pratiocima događaja: o raspoloženjima [raspoloženjima], naporima, o gibanju oduševljenja i dvojba, smrkavanja i svilanja [svitanja?], što tvore rek bi finije spojne odnose događaja. Ovu će nestašicu ukloniti dnevници, zapisci, pisma, u novinama izdana pripovijedanja, opisi, crtice učesnika ratnih događaja, članova pukovnije. Mnogo bi karakterističnih epizoda, tumačećih dokumenta izginulo u nepovrat za potomstvo, kada četne povjesnice *ne bi valjano uvažavale ova privatna vrela*.

3. Dopuniti mogu gornje podatke svojta, prijatelji, drugovi mrtvih junaka, nestalih, u zarobljeništvo dospjelih članova pukovnije priposlanjem kratkih životnih crtica o dotičnicima, fotografija, uz ocrtanje okolnosti junačke smrti, nestanka, zarobljenja.

b) Na kakve podatke neka se osvrće sabiranje gradiva.

Sabiranje gradiva, da uzmogne biti pouzdano, tačno i iscrpno, ima obuhvaćati sve ratne djelatnosti, činidbe, ratni život četnih tijela. Sa ovog gledišta ukazuju se kao skupine, koje se najviše ističu:

1. Prisustvovanje i djelovanje pukovnije ili čete na fronti: bojevi, pobojji,⁵⁶ hodovi,⁵⁷ razni pothvati, učestvovanje u navalnim ratnim operacijama i

⁵⁵ Ratno pripomoćni ured Kraljevskoga ugarskoga Ministarstva za zemaljsku obranu — takvi uredi (Kriegshilfs-bureau) osnivani su pri raznim upravnim i samoupravnim tijelima radi dodjeljivanja raznih potpora i sl. vezanih uz ratno stanje.

⁵⁶ Boj bi zacijelo odgovarao većoj borbi, bitki (Schlacht), a poboj manjoj, okršaju (Gefecht).

⁵⁷ Hod — hodnja, marš.

stojećim bojevima sa osobitim isticanjem većih i uspješnijih djelovanja, u skupine poredano prema općim ratno-operativnim odsjecima.

Život čete za ratno-operativnih stanki, odnosno u pričuvnom odnosu.⁵⁸

2. Zradstvena [zdravstvena] služba za vrijeme boja i za vrijeme bojevnih stanki.

Utvrdbene i tehničke radnje na raznim ratištima, pod neposrednim utjecajem neprijatelja i dalje od istoga.

Doživljaji i činidbe četnog povoza.⁵⁹

Opskrba i gospodarenje, radionice, posaonice⁶⁰ itd. čete.

3. (Sprema): skupne slike, prisizanje, prikazanje u vrijeme sprema upotrebljavanog odijela i opreme.⁶¹

4. (Navrstanje):⁶² otprema vlakom, brodom itd. Navrstalište,⁶³ ukonačivanja, zemljovidi o navrstanju.

5. U mnogo slučajeva povećalo bi mnogostranost, uslijed toga zanimivost djela, ako bi u odgovarajućem obliku i odgovarajućim odnosima napominjale se i zaledjne postrojbe⁶⁴ pukovnije i povijest hodnih postrojba.⁶⁵

6. Pohvale, odlikovanja, priznanja za četu i pojedince; u savezu s time posjeti, nadgledi viših zapovjedništava.

7. Život na fronti; veseli doživljaji, koračnice, popjevke, razgovori i sve one sitnice, koje sliku pružaju o savremenom raspoloženju, duhu dobi.⁶⁶

8. Pukovnija i doknadna tijela u službi ratne skrbi; osnivanje [osnivanje] dobrotvornih zavoda, u tu svrhu priredjivanje izložbi, koncerta, pučke svečanosti, itd.

---

⁵⁸ Pričuvni odnos — ovdje u značenju stanja borbene pričuve (rezerve), pripravne za razmjerno brzo ubacivanje u borbu.

⁵⁹ Četni povoz — tren, prijevozna kolona (postrojba zadužena za opskrbu hranom, streljivom i sl.).

⁶⁰ Posaonica — riječ višestrukoga značenja, češće tvornica ili slično postrojenje, rjede ured odnosno pisarnica.

⁶¹ Sprema — mobilizacija.

⁶² Navrstanje — raspoređivanje postrojba na (potencijalnom) bojištu ili blizu njega uoči početka borbe, u smislu prilazanja, ali i koncentracije (Aufmarsch).

⁶³ Navrstalište — područje, kraj u kojem se odvija navrstanje.

⁶⁴ Zaledjna postrojba — etapna, pozadinska postrojba, namijenjena čuvarskoj ili opskrbenj službi, prometu, proizvodnji i sl. a ne borbi.

⁶⁵ Hodna postrojba — u pravilu, privremena postrojba osnovana pri doknadnom tijelu radi popune postrojba na bojištu, ali neke su znale i dulje samostalno djelovati.

⁶⁶ Duh dobi — zacijelo tzv. duh vremena (Zeitgeist).

9. U ratno zarobljeništvo dospjeli članovi pukovnije u zarobljeništvu: na temelju zapisnika, sastavljenih sa izmijenjenim⁶⁷ invalidima i kući pobjeglima.⁶⁸

Jako povećaje [!] pregledivost, kroz to popularnost razlaganja ovjekovječenje interesantnijih momenata, ističućih se događaja, pothvata u slikama, nacrtima, fotografskim snimcima, sa zemljovidima, škicama itd. Valjano odabrane ilustracije sačinjavat će u očima potomstva jednu od zanimivosti, dapače vrijednosti djela. Sabiranje gradiva ima se uopće stegnuti ne samo na podatke, potrebne za pisanje teksta, nego se ima protegnuti i na sabiranje slika, snimaka, karikatura, škica, zemljovida, tiskanica, nekrologa, pukovnijskih novina, u svrhu ratne skrbi pravljenih ilustrovanih listova, plaketa itd., koji kod doknadnih tijela dijelom obogaćuju već postojeće pukovnijske muzeje, ili će takvome biti temelj.

Propaganda u službi sabiranja gradiva.

Sabiranje gradiva ne može se samo već ni zbog toga suziti na manji opseg, jer četne povjesnice imadu sačinjavati vrelo djelo za opću povjesnicu, što će se kasnije imati napisati. Ako dakle savremenost događaja za sabiranje gradiva sa najenergičnijom sviješću svrhe ne izrabimo, ne možemo kasnije popraviti ovaj propust, pa će se tako, naročito raštrkanjem učesnika zametnuti nenadoknadviva narodna blaga. Ovo vodeće načelo mora da prožme bez izuzetka svakog pojedinog člana pukovnije, ovu pomisao treba sa svim sredstvima unijeti u život javnog zanimanja. Treba raširenu propagandu poduzeti kako u krugu članova čete, tako u krugu javnosti.

Kod četa:

1. Čestim pozivima na časničkim skupštinama; u dodatku zapovijedi pukovnijskih doknadnih tijela, bolnica, oporavnih odjela.

Pozivali bi se svi časnici u staležu pukovnija, da svoj kratki životopis, zapiske svojih bojnih doživljaja, uz slike svoje pošalju za četne povjesnice.

2. Opširnije razlaganje važnosti stvari iz historičkog i patriotskog gledišta kod poljskih misa, božjih službi, osvjetljivanje ove važnosti sa više strana.

3. Prigodom isplata mazda⁶⁹ itd.

---

⁶⁷ Izmijenjenim — razmijenjenim, u smislu razmjene zarobljenika.

⁶⁸ Kući pobjeglima — ovdje se zacijelo ne misli na vojne bjegunce (dezertere), nego na one koji su se bijegom vratili iz zarobljeništva.

⁶⁹ Mazda — vojnička »plaća«, novčana naknada tijekom služenja u vojsci.

U krugu javnosti:

1. Sudjelovanjem štampe i javnih ili crkvenih oblasti, saopćivanjem pojedinih članaka od vremena do vremena u mjesnim listovima, odnosno stalnim pobudjivanjem općeg zanimanja.

B) RAZREDJIVANJE GRADIVA.

Sabrano gradivo treba razrediti prema važnosti i u kronološkom redu pregledno, u logičkom grupiranju. Kao uporišta mogu služiti pojedini uzvisujući se događaji, karakterističnija poglavlja, u koja se organički mogu ponamjestiti [razmjestiti] tekst i ilustracije. U kronološkom redu bi prema svom predmetu i značenju, a da se ne poremeti suvislost, raštrkano zauzele mjesto epizode, iskustva, doživljaji pojedinaca. Ne bi bilo dobro, da se događaji navedu lih u obliku dnevnika ili kao u lexikonu ili da se rascjepkaju, kako je to običajno u albumima. Dakako u prvom redu propisat će konačno pravilo, obvezatno za razredjivanje, stanovišta, koja proizlaze iz individualnih doživljaja pojedinih četa.

C) SLIJEVANJE GRADIVA U FORMU.

Kod slijevanja gradiva u formu, kod pravog pisanja djela može se načelom prihvatiti, da ova djela imadu sjediniti pouzdanost stručnih radnja i lahkoću, poletnu toplinu popularnog predavanja. Ravnovjesje izmedju obih uzdržat će polet historičara.

Svakako čuvat se treba od toga, da se u tamnom svjetlu prikazuju teže pozicije i kušnje, koji mjesni utisak su pojedini učesnici najviše zadobili tek u nestašici pregleda, dočim s gledišta velike cjeline slika se sasvim drukčije ukazuje. U povjesnici svake pukovnije ima toliko slavnih momenata, da iza ovih pobjeduju muke, privremena teška stanja te u pukovnijskoj povjesnici [povjesnici] mogu tvoriti samo pozadinu, na kojoj se činidbe pukovnije još oštrije ističu.

Takvo djelo, u kojemu će u potpunoj mjeri biti oživotvorena gornja stanovišta, može se u najviše slučajeva samo za veoma dugo vrijeme savršeno zgotoviti. U mnogo slučajeva bit će dakle uputno, ako će čete prije svega sastaviti kraću povjesnicu, koja će obuhvaćati glavnije epizode povijesti čete i u velikim crtama pred oči čitatelja iznijeti slavnu prošlost čete. Ako je takva povjesnica već gotova, bit će i u kojem kasnijem vremenu razmjerno laglje dopuniti je sa pripacima iscrpivlje [iscrpivije?] povijesti čete.

II. IZDANJE DJELA.

Ne manjeg napora, dapače još opsežniju administraciju iziskuje izdanje, financiranje djela. U pogledu toga s tim manje se može propisati jednolični

postupak, jer će mnoge pukovnije biti u tom položaju, da uslijed mjesne zaštite dobivajuć potporu od patriotske požrtvovnosti, od tiskara, nakladnika, iz vlastite snage sasvim samostalno postupaju.

U ostalome povjerio sam Ratno-pripomoćnom Uredu, da u svrhu povoljnijeg rješenja svih pitanja tiska i naklade preduzme sve one pripreme, koje su potrebite za odabranje spoljašnjeg oblika, za pronadjenje nakladnih poduzeća, za sklapanje povoljnih ugovora, za jeftiniju nabavu klišeja, papirnog i tiskarskog materijala, za povoljnije rješenje pitanja tiska i širenja.

U ovim stvarima neka se čete obrate neposredno na Ratno-pripomoćni Ured.

PROPAGANDA U SLUŽBI IZDANJA.

Za pobudjenje javnog interesa i pokrenuće požrtvovnosti je propaganda možda još od veće važnosti, nego što kod pisanja djela. Do zahtjevanog uspjeha vodi samo najopsežnija, pravovremeno povedena, neumorna djelatnost.

Treba poslati pozive, potpisne arke svim knjižicama, školama, društvima popunidbenog područja dotičnih četa, čitaonicama, novčanim zavodima, na javno polaganje računa obvezanim poduzećima itd.

Patriotska štampa za cijelo će se rado pothvatiti toga, da dade prostora člancima, koji pobudjuju zanimanje za pukovnijske povjesnice.

Objavljivanje plakata, reklamnih slika u kinokazalištima,⁷⁰ eventualno predstava komada Uranije⁷¹ su veoma dobro uspjela sredstva, da se budnim drži javno zanimanje.

U takvu svrhu su plakati veoma lijepe izvedbe gotovi, kod kojih je potrebno samo preinačiti odgovarajući tekst. U svrhu nabave ovih treba zamoliti Ratno-pripomoćni ured.

Za pripomaganje kod sabiranja gradiva i populariziranja, u koliko je poželjna u tu svrhu upotreba građanskih oblasti, zamoljeno je ministarstvo za unutarnje poslove.

III. PITANJA, KOJA ĆE SE POJAVITI.

Cetna [četna] i doknadno-tijelna zapovjedništva neka se u stvaranju djela drže načela, da je uz potrebu jedinstvenog vodstva jedan od uvjeta uspjeha vlastita djelatnost, prožeta za stvar pokazivanom revnošću i ljubavlju za predmet. Nu ako bi se kod rada pojavile međjutim dvojbe, neka se u svim

⁷⁰ Kinokazalište — kino, kinematograf.

⁷¹ Urania — budimpeštansko filmsko poduzeće, ovdje zacijelo istaknuto zbog njegovih filmskih žurnala.

onim pitanjima, koja se odnose *na napisanje djela*, na ravnanje djela *s historičkog i književnog stanovišta*, za savjete obrate neposredno *na 1a. odsjek M. Z. O. [Ministarstva za zemaljsku obranu]*, a u pitanjima *izdanja i tehničkih zadaća neposredno na Ratno-pripomoćni ured*.

Budapest, dne 18. travnja godine 1918.

Aleksander barun Szurmay, s. r.

Filip Hameršak

**The culture of memory between tradition and avant-garde:
a contribution to the research of guidelines for compiling
histories of Habsburg units in the First World War**

The paper presents for the first time the guidelines of the Hungarian Minister of Territorial Defence (Home Guard), published in 1918 in Croatian language in the *Mali Vijesnik* official gazette, an appendix of the *Vijesnik naredaba za kr. ug. domobranstvo*, intended to provide compiling histories of individual Habsburg units in the World War One, a battlefield guide and a biographical lexicon of senior officers. The guidelines are preliminary contextualized within a wider area of military history, including in particular its memorial component, and along with a transcript of the exhaustive «Instructions for writing troop histories» lesser-known terms are also explained. For a time being, it can be concluded that the military leaders of the Habsburg Monarchy, in an ambitiously «grassroots» or «bottom-up» venture of collecting, processing and publishing military-historical material, sought to balance the historiographical-critical, memorial and propaganda aspect, in a way that could still be methodologically relevant today. However, a more detailed assessment of the guidelines will be possible only when further research in the archives and libraries of Vienna and Budapest more precisely determines their corpus, the corpus of collected material and the corpus of published histories.

Keywords: World War I, military history, culture of memory, Austria-Hungary, Croatia, historiography, methodology, memorialization